

Helena Kosek
Norrköping

BOHUMIL HRABAL

1.

Bohumil Hrabal, Milan Kundera och Josef Škvorecký hör utan tvekan till de mest betydande samtida tjeckiska prosaförfattarna. Dock är Hrabals verk tyvärr fortfarande relativt okända i utlandet, då han skriver på tjeckiska och lever i ett land med totalitär regim som endast gav honom möjlighet att publicera sina böcker någorlunda fritt under den korta perioden 1963-1968, d.v.s. under fem år av hans numera ca 40 år långa konstnärliga bana. Förutom dessa svåra omständigheter, som gäller alla tjeckiska författare, tillkommer det faktum att hans böcker ställer oerhört höga krav på översättarna.

Hrabals texter är nämligen ett mycket originellt och personligt svar på den mänskliga identitetens och språkets kris i vårt rationalistiska och teknokratiska tidevarv. Under sin första kreativa period på fyrtiotalet, då han mestadels skrev poesi, sökte han vägen ur denna kris i existensialistisk filosofi och surrealisternas poetik och han förblev poet även senare i sin prosa. På femtio- och sextiotalet, under hans andra kreativa period, utvecklades hans stil till en symbios mellan en ovanlig poetisk begåvning och en lika ovanlig livserfarenhet.

1963 blev med rätta både kritiker och läsare överraskade av mognadsgraden i hans första bok, som var en samling berättelser med titeln "En pärla på botten"¹. Bara några få visste att det var ett urval ur en nästan tjugo år lång konstnärlig

¹B. Hrabal: *Perlička na dně* (berättelser), Prag: ČS spisovatel, 1963.

verksamhet och att den då fyrtionio år gamle författaren för första gången fick tillfälle att publicera något av det, som han skrev av ett inre behov, för skrivbordslådan, med den absoluta konstnärliga friheten bevarad mitt i den totala ofriheten under den stalinistiska regimen. Priset för denna frihet var dock mycket högt: medvetandet om att hans verk kanske aldrig når fram till någon läsare utöver den närmaste vänskretsen, som bestod av gruppen kring diktaren och målaren Jiří Kolář. Ingen anade då att det var just Kolářs hus i Prag som var själva samlingspunkten för den inre krets som under femtiotalet bevarade den tjeckiska litteraturens kontinuitet.

Hrabal lyckades utnyttja sitt svåra öde till att berika sitt verk. Den livserfarenhet han fick, då han som doktor i juridik arbetade som tjänsteman, järnvägsarbetare, stins, försäkringsagent, affärsresande, arbetare på järnbruk, packare av gammalt papper, scenarbetare och statist, var en källa till hans ordförråds oerhörda rikedom och en av impulserna till hans intresse för människor "på botten".

Själv säger han: "Jag tog det som ett romantiskt äventyr och jag insåg en underbar sak: att alla människor har en gemensam nämnare. Och alltså vet jag idag, att jag är lite grand eller inte ett dugg mer än människan som åker spårvagn med mig, än den där fadermördaren från Spis, än den där mördade fadern, att varje människa är jag."²

Och när han talar om förutsättningarna för prosaförfattarens arbete: "Sokrates komplex: Såra konventionens gudar och samtidigt dela nationens öde... Att inte kunna skriva under mer än tio år, byta yrke, klara av att arbeta som alla andra och samtidigt förmå människor att bjuda på sig själva, precis

²B. Hrabal: *Domáci úkoly* (essayer och tidningsartiklar), Prag: Mladá fronta, 1970, s. 65.

som du själv gör. Söka efter vilka samband det finns mellan en genial människa och en helt vanlig. Lära dig språk, slang, dialog. Kunna avbilda, härma, parodiera. Och samtidigt läsa filosofi, litteratur, kataloger och prislistor."³

Hrabals sökande efter "pärlor på botten" har samtidigt mycket djupare politiska och filosofiska aspekter. För det första sårar han alla konventionens gudar i det totalitära samhället, som kräver individens absoluta underkastelse gentemot kollektivet, tankens underkastelse gentemot ideologin och som förvandlar språket till dogmatismens och alienationens redskap. Människan är inordnad, betraktad och bedömd på grundval av sin samhällsställning, som i sin tur är direkt beroende av hennes villighet att acceptera den regerande ideologin. Hrabals gestalter står utanför samhället, den centrifugala kraften stötte ut dem från samhällsmaskineriet till botten, där de har föga att förlora. Man kan i viss mån säga, att endast på botten kunde man hålla sig undan, ignorera samhället med alla dess mekanismer och normer, till och med avsiktligt pro-vocera det.

Det är inte av en slump som man i Hrabals förvånansvärt breda språkregister ytterst sällan finner några spår av den politiska propagandans eller ens av den politiska realitetens vokabulär. Hrabal antyder att i de traditionella tjeckiska folkliga miljöerna (på Prags ölkrogar, bland fabriks- och bruksarbetare, zigenare och socialt utslagna), vilka han beskriver i det vardagliga livet, har människorna helt andra intressen, vanor och traditioner än de positiva folkliga hjältarna som vi känner till från den socialistiska realismen.

På sextiotalet hade i Tjeckoslovakien Hrabals böcker "En

³Ibid., s. 51.

pärla på botten" (1963), "Livskonstnärer" (1964)⁴, "Danslektioner för avancerade" (1964)⁵, "Annons på huset, där jag inte längre vill bo"⁶ och "Strängt bevakade tåg" (1965)⁷ m.fl. en stor kulturell och politisk betydelse. De befriade individen från samhällets tryck, de förvandlade honom från ett kugghjul i maskineriet till en mänsklig varelse. Hrabals hjältar var människor som protesterade, inte proklamativt och verbalt, men genom hela sin inställning till varje ideologi, system och konvention, som utarmar människolivet. De bröt mot alla normer: de levde inte ett välordnat liv, arbetade inte mer än nödvändigt, tillbringade inte sin fritid på sammanträden, de sökte inte lärdom i politiska broschyrer, ofta inte heller i böcker, de föredrog upplevelse framför kunskap, känsla framför förnuft. Och framför allt, de kunde varken skrämmas eller köpas: de hade ingenting att förlora och kompromisser var helt oattraktiva för dem. Till råga på allt provocerade de regimens välkända pryderi och puritanism genom sin accentuerade sensualism och erotism.

Hrabals intresse för människor som står utanför bottnar emellertid inte bara i den dåvarande politiska situationen och i hans eget öde, som var dess direkta följd. Det är inte bara

⁴B. Hrabal: *Pábitelé* (berättelser), Prag: ČS spisovatel, 1964.

⁵B. Hrabal: *Taneční hodiny pro starší a pokročilé* (novell), Prag: ČS spisovatel, 1964.

⁶B. Hrabal: *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet* (berättelser), Prag: ČS spisovatel, 1965.

⁷B. Hrabal: *Ostře sledované vlaky* (novell), Prag: ČS spisovatel, 1965.

den kommunistiska diktaturens mikrokosmos, utan hela det rationalistiska och teknokratiska samhället som oroar honom och från vilket han söker en utväg genom att stiga ner till de basala, biologiskt mänskliga urtyperna och situationerna, som inte nås av den moderna alienationen i så hög utsträckning som resten av samhället: "I tider, då alla himlar rasat samman, då människan och det mänskliga samhället hänvisas enbart till sig själva, då emellertid den kreativa handlingen får ett negativt förtecken i form av kärnvapen och framtiden således kunde bli en katastrof, är bildningen och kunskapen särdeles besvärlig, hos intelligentian blir medvetenheten om memento mori annorlunda och starkare än någonsin. Den naturliga kompensationen är då att stiga ned till människor som inte vet så mycket, som inte har del i civilisationens bekvämligheter, men som har modet och en viss glädje av att finnas till. Dit är en sådan förskjutning nödvändig. Som om det på epokens soptipp uppstod en begynnande läkekraft och ett helande, som penicillin."⁸ "Hela denna förskjutning av världsprosans hjältar och således även miljöer är den lärda aningslöshetens behov av att finna en plats, där det finns mindre hyckleri och alienation, där det ännu lever en människa som förmår att tro att allt ännu inte är förlorat."⁹

I Hrabals verk möter vi ett helt galleri av sådana människotyper, för vilka han använder den oöversättliga termen "pábi tele", som närmast betyder livskonstnärer. De har en mycket stark livslust, vitalitet, fantasi, förmåga att övervinna det mänskliga ödets tragik. De kan skämta om allt, se livet som en

⁸B. Hrabal: *Domáci úkoly*, s. 7.

⁹*Ibid.*, s. 8.

tragikomed, men samtidigt älska det och med en hög grad av sensualitet uppleva dess skönhet, även där andra inte ser den. De besvärjer sin egen rädsla för döden genom att med hjälp av fantasier och drömmar i sina berättelser förvandla livet till en lek, spela på strängen som är spänd mellan vaggan och likkistan.

* * *

Hrabals filosofi och livsåskådning återspeglas inte bara i innehållet, den bestämmer också hans poetik och form. I protest mot det abstrakta, av ideologin styrda perspektivet, vänder sig Hrabal konsekvent till den konkreta detaljen. Han säger själv: "Jag är ständigt attraherad av Bretons mening från "Nadja": "I själva verket strävade jag efter att ge en fotografisk bild av några personer och föremål i det speciella perspektivet, som jag såg dem just då."¹⁰ Han understryker ständigt, att han bara är en åskådare, ett vittne, som försöker återge sin upplevelse av verkligheten. Han har diktarens imagination och målarens förmåga att beskriva omgivningen i en serie av visuella bilder och en absolut hörsel för talspråkets alla nyanser. Emanuel Frynta har jämfört Hrabals texter med ett filmmanus¹¹: för det mesta finns det en sparsam text, som beskriver scenen, och en dialog. Båda är bara signaler av en mångfacetterad verklighet, som författaren suggestivt framkallar, men som han överlåter åt läsaren att dechifrera. På sam-

¹⁰ *Ibid.*, s. 47.

¹¹ Emanuel Frynta: "Náčrt základú Hrabalovy prózy" (efterord till boken: B. Hrabal: *Automat svět*, Prag: Mladá fronta, 1966, s. 329).

ma sätt som i scenbeskrivningen, där de enskilda konkreta detaljerna ofta tagna ur sina vanliga funktionella sammanhang så småningom bildar ett groteskt, surrealistiskt collage, förvandlas även det konkreta språkmaterialet i dialogerna till en rad signaler genom vilka det undermedvetna kommer till tals.

Genom sin konsekventa strävan att övervinna det av konventionerna påverkade medvetandet och söka mänsklighetens rötter i det undermedvetna, i sin övertygelse "att barnets, galningens och den moderna konstens väg är densamma" har Hrabal nära till surrealismen. Den påverkade tydligt hans sätt att associera och binda samman enstaka bilder och episoder, fyllda av absurda konfrontationer och oväntade samband, som möjliggör för honom att balansera på gränsen mellan verkligheten och drömmen, realiteten och fantasin. Språket är ett medel för att beskriva verkligheten och förändra den till en myt, att visa det normala livets galenskap och normaliteten i de galenskaperna, som människor roar sig med för att övervinna sin rädsla inför livet och döden.

2.

Redan i slutet av sextiotalet kan man urskilja början till den tredje kreativa perioden i Hrabals verk. "Det som jag redan kan, det vill jag inte längre skriva... Jag vill inte upprepa mig, med det kan hända att jag redan gör det utan att veta om det... Men jag skulle gärna skriva en liten roman eller en längre novell. Jag har kämpat med det i flera år"¹², säger han i en tidningsintervju.

I början av sjuttiotalet förlorade Hrabal, samtidigt med majoriteten av tjeckiska författare möjligheten att publicera

¹²B. Hrabal: *Domáci úkoly*, s. 50.

sina verk. Hans färdigtryckta bok "Hemläxor"¹³, som är ett urval av hans essayer och tidningsartiklar, konfiskerades. Hans novell "När seklet var kort" (skriven 1970)¹⁴, romanen "Jag har betjänat kungen av England" (skriven 1971)¹⁵, novellen "Staden där tiden avstannade" (1973)¹⁶ och minnesfantasin om vännen, grafikern Vladimir Boudnik "Den ömsinte barbaren"¹⁷ kom ut på det underjordiska förlaget Hänglåset.

Efter en svår sjukdom 1973 hamnade den nästan sextioårige Hrabal i en svår personlig och konstnärlig kris. George Gibian skriver i sin uppsats om honom: "I Prag våren 1974 sade Bohumil Hrabal till mig, att han vill ha ett par år lugn och ro för att kunna avsluta sitt program: skriva ytterligare fem böcker. Sedan skall han försöka att få dem publicerade i Tjeckoslovakien (eller om det blir nödvändigt i utlandet), men tills dess vill han inget annat än att inte bli störd och kunna skriva fritt"¹⁸.

Tyvärr fick han inte sin önskan uppfylld: 1975 blev han tvingad att göra en offentlig lojalitetsförklaring och sedan dess fortsätter hans ständiga kamp med censuren. Han är den

¹³B. Hrabal: *Domáci úkoly*.

¹⁴B. Hrabal: *Postřižiny* (novell), Prag: edice Petlice, nr 15, 1973/1974; ČS spisovatel, 1976.

¹⁵B. Hrabal: *Obsluhoval jsem anglického krále* (román), Prag: edice Petlice nr 17, 1973/74; Jazzpetit 1982, konfiskerad.

¹⁶B. Hrabal: *Městečko, ve kterém se zastavil čas* (novell), Prag: edice Petlice, nr 16, 1973/74; Innsbruck: Comenius, 1978.

¹⁷B. Hrabal: *Něžný barbar* (minnesfantasi), Prag: edice Petlice, nr 18, 1973/74.

¹⁸George Gibian: "The Haircutting and I Waited on the King of England: Two Recent Works by Bohumil Hrabal" in: *Czech Literature Since 1956: A Symposium*, New York: Bohemica, 1980, s. 74.

enda författaren, som kommer ut både på exilförlag och i underjordiska editioner och samtidigt får publicera något av sina verk i Tjeckoslovakien. Tyvärr resulterar kompromisserna med censuren vanligtvis i att hans officiellt utgivna böcker med några få undantag bara är konstnärligt svagare varianter av originaltexterna, som publiceras i utlandet. Den tjeckiska läsaren måste få det falska intrycket, att Hrabal är mitt uppe i en konstnärlig kris.

I själva verket förverkligar Hrabal sina konstnärliga planer från slutet av sextiotalet och skriver för det mesta längre noveller i vilka han utvecklar sin stil från femtio- och sextiotalet för att söka efter sina personliga och konstnärliga rötter och källor, efter sin identitet. Hans nya kreativa fas kan bäst karakteriseras med hans egna ord om målaren och vännen Chaba: "Han övergav bilder i vilka känslor för den synliga världen övervägde och riktade sina bilders innehåll mot det inre dramat."¹⁹ Han är inte längre betraktaren, som roas av livets absurditet, han har nått toppen av sin väg, där hans progressus ad futurum ändras till regressus ad originem. I alla sina böcker från sjuttiotalet återvänder han till det förgångna. Till sin hemmiljö i "När seklet var kort" och "Staden, där tiden avstannade", till landets historia i "Jag har betjänat kungen av England", till den personliga och samtidigt centraleuropeiska kulturella bakgrunden, som är allvarligt hotad, i "Den för bullriga ensamheten"²⁰. Från "När seklet var kort" till "Den för bullriga ensamheten" kan man tydligt märka

¹⁹B. Hrabal: *Domáci úkoly*, s. 31.

²⁰B. Hrabal: *Přiliš hlučná samota* (novell), Prag 1980, manuskript. Delar av texten i boken: B. Hrabal: *Kluby poezie*, Prag: Mladá fronta, 1981.

en känsla av tilltagande resignation. Hrabal fortsätter vidare på sin väg från Jesus till Lao-c, från vitaliteten och den kristna kärleken till förtvivlan, till förlusten av krafter och illusioner om människor, från den mänskliga gemenskapen till ensamheten, från samtiden till mer bestående värden.

"När seklet var kort" är en poetisk hyllning till livet, skönheten och livslusten, denna gång förkroppsligad i en kvinnogestalt. Det är diktarens återvändo till den egna ungdomen, till sina föräldrar och farbror Pepin, en folklig berättare och den första inspirationskällan till Hrabals livskonstnärer. Hrabals lyrism får en mer framstående plats, hans språkrytm blir lugnare och når en absolut renhet.

Verkligheten är inte längre sedd utifrån, Hrabal identifierar sig med den kvinnliga huvudpersonen, betraktar världen och berättar om den ur hennes perspektiv. Språket är inte längre undermedvetandets signaler, utan ett fullkomligt instrument i virtuosens händer. Livets apoteos suddar ut gränser mellan verkligheten och fantasin, som förenas i minnas sago- ljus. Hrabals ömt sensuella dynamik ger texten många djupare undertoner, som går ända till den förkristna hedniska ritua- len, till den hedoniska epikurismen, Maria-kulten.

"När seklet var kort" representerar toppen av den lyriska linjen i Hrabals verk. Hans enda roman "Jag har betjänat kungen av England" är den konstnärliga kulmen av dess episka linje. Det är därför mycket glädjande att den svenske läsaren nu fått tillfälle att bekanta sig med den tack vare bokförlaget Askelin & Hägglunds initiativ och Karin Mossdals översättning.²¹ I enstaka bilder och episoder har romanen i sig mycket av Hrabals stil, som vi känner till den från sextiotalet. Be-

²¹ Bohumil Hrabal: *Jag har betjänat kungen av England*, övers. av Karin Mossdal, efterord av Miloslava Slavíčková, Askelin & Hägglund 1985.

rättandet översvämmas av hans imaginationsförmåga och fabuleringsglädje som alltid hos Hrabal, men helheten har en fast episk kärna. Vi får, till och med i kronologisk ordning, följa ett människoöde, som dessutom är raka motsatsen till Hrabals livskonstnärers. För romanens hjälte, som själv berättar i jag-form, är den småborgerliga konventionen en spegel, i vilken han mäter sina framgångar. Han saknar moral och överblick, har inga hämningar och betraktar de historiska händelserna under trettioåret, den första republikens slut, den tyska ockupationen, efterkrigsåren och den kommunistiska diktaturens första år bara ur sina personliga intressen. Hrabals humor har denna gång formen av ironi: Hjälten hittar inte på, han bara berättar det otroliga som hände, men verkligheten överträffar genom sin absurditet all överdrift. Den för Hrabal typiska filmklippningsmetoden, i vilken detaljer används i oväntade sammanhang och bildar ett absurt collage, ersätts av historiska händelser, som möjliggör för Hrabal att skapa ett människoöde, som man i Tjeckoslovakien kan betrakta som helt realistiskt och med hänsyn till berättarens karaktär till och med logiskt och samtidigt hålla sig inom ramen av en absurd grotesk, som är mycket komisk på ytan och mycket tragisk när vi hunnit reflektera över den.

I "Den för bullriga ensamheten" förverkligar Hrabal det, som han satte som sitt mål i efterordet till "Staden där tiden avstannade": han "... förenade medvetandet och undermedvetandet, vitaliteten och existensialiteten... han avskaffade objekt som yttre och inre modell". Hans värld förändrades från absurditeten i Chaplins grotesker till den i Hieronymus Boschs tavlor. Vi hittar bara små spår av den humor, som tidigare hjälpte både honom och hans gestalter att övervinna känslor av maktlöshet och av existensiell ångest. Men det väsentligaste är att han för gott lämnar den mänskliga gemenskapens värld.

Bokens berättare, herr Hanta, som i trettiofem år har arbetat i en pappersinsamlingsinrättning, lever i sin bullriga ensamhet, som bara befolkas av böcker, vilka världen skickar till förintelse. Han är ett språkrör för författarens filosofiska åsikter och meditationer, för hans successiva avlägsnande från samtiden mot ett längre perspektiv och samtidigt är även han ett kugghjul i det maskineri som förstör kulturella världen.

På ett plan är texten utan tvekan en bild av åldrandet, förlusten av livskrafter, växande främlingskap mot livet, långsamt döende. Hans "regressus ad originem", den naturliga livscirkelns slut, är denna gång återvändande till den kulturella bakgrunden, som över Sartre, Camus, Nietzsche, Kant och Hegel går ända tillbaka till antiken. Men samtidigt ger han på ett mycket suggestivt och konstnärligt sätt uttryck åt sina farhågor, att en hel kulturell epok hotas av förintelse, inte bara i hans land och kanske inte bara i Centraleuropa.